

Joanna Kamień

Metodologiczne założenia *law in literature* jako kierunku filozoficznoprawnego

STRESZCZENIE

Law in literature jest jedną z perspektyw badawczych szerszego kierunku, *law and literature*, który formalnie został zapoczątkowany w latach 70. XX wieku w Stanach Zjednoczonych. Choć umownie jako początek nurtu przyjmuje się rok 1973, kiedy ukazała się książka Jamesa Boyda White'a pt. *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression*, to już na początku XX wieku pojawiły się prekursorskie prace Johna Wigmore'a i Benjamina L. Cordozo. W XX wieku zaczęto na nowo dostrzegać, że prawo i literaturę łączy bardzo wiele. Nurt prawo i literatura opiera się na założeniu, że występują liczne związki między tymi dwiema dyscyplinami, a podstawowym elementem spójnym jest język, gdyż posługują się nim zarówno prawnicy, jak i literaci. Ponadto zauważono, że czerpanie z literatury prawniczej, metod i narzędzi literackich może być przydatne dla samych prawników. Jednocześnie literatura prawnicza może pomóc zwykłym ludziom w poznaniu i zrozumieniu prawa, przybliżyć im problemy prawne oraz samych przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości.

Prawo i literatura, zwane też literacką szkołą prawa, dziś stanowi odłam szerszego kierunku filozofii prawa – estetyki prawa. Nurt ten koncentruje się na wyszukiwaniu szeroko pojętych związków pomiędzy prawem i literaturą, analizowaniu i porównywaniu tych relacji. Badania są prowadzone w ramach dwóch podstawowych ujęć, tj. wewnętrznego (*law as literature*) i zewnętrznego (*law in literature*), jednak należy zauważyć, że pole badawcze jest znacznie szersze i zasadniczo można wydzielić także inne obszary, m.in.: *law on literature*, czyli regulacje prawne dotyczące literatury (prawo autorskie, cenzura); *literature in law*, czyli obecność wątków literackich w orzeczeniach sądowych, mowach obrończych i oskarżycielskich, a nawet odwołania do literatury w aktach normatywnych; *literature as law*, czyli prawotwórcza funkcja literatury (wypowiedzi doktryny w prawie rzymskim i greckim, Biblia, Talmud czy Koran jako księgi o charakterze literackim, a jednocześnie zawierające zbiór praw danej społeczności); *legal literature*, w tym *narrative jurisprudence*.

Choć prawo i literatura stanowi jeden z najlepiej opracowanych elementów estetyki prawa zarówno w literaturze zagranicznej, jak i polskiej, to nadal nie ma wypracowanej spójnej

metodologii badania tego nurtu. Celem rozprawy jest zaproponowanie metodologii badawczej i pokazanie jej na przykładzie ujęcia zewnętrznego – prawo w literaturze. Punktem wyjścia do moich badań są dwa pytania, oba umiejscowione w refleksji filozoficznoprawnej. Jedno dotyczy bowiem estetyki prawa jako członu filozofii prawa, drugie zaś ewolucyjnego nurtu w filozofii prawa.

Pierwsze, w nawiązaniu do artykułu Jerzego Zajadło pt. *Estetyka – zapomniany piąty człon filozofii prawa*, odnosi się do obszaru badań, a mianowicie, czy naszą perspektywą „mikro” do badania prawa mogłyby być konkretne dzieła literackie zaliczane do szeroko pojętej literatury prawniczej? Wychodzę z założenia, że skoro perspektywa makro w ujęciu J. Zajadło to pewien idealny wizerunek prawa, oparty na całym systemie obraz tego, „jak być powinno”, wyinterpretowany z norm prawnych (*law as literature*), to przykładów w skali „mikro” możemy szukać także w literaturze, w konkretnym dziele lub kilku dziełach (*law in literature*). Literatura jako odpowiedź na otaczającą rzeczywistość pokazuje bowiem także otaczające nas prawo, zawiera przykłady różnych sytuacji, zdarzeń prawnych, zachowań prawników i przestępców. Moim celem jest m.in. pokazanie, w jaki sposób wykorzystać literaturę do poznania nie tyle prawa w znaczeniu konkretnych jego przepisów, ile w sensie jego natury, zasad i idei.

Drugie pytanie odnosi się już ściśle do metodologii: czy jako metoda badawcza może nam posłużyć ta przyjęta przez Wojciecha Załuskiego w jego *Ewolucyjnej filozofii prawa*? Autor ten zaproponował zdefiniowanie nurtu filozoficznoprawnego jako zbioru odpowiedzi na cztery pytania: 1) pytanie ontologiczne: co to jest prawo, jaka jest jego natura?, 2) pytanie teleologiczno-aksjologiczne: jakie są główne cele prawa i jak mogą być one osiągnięte?, 3) pytanie o normatywność: jaka jest podstawa obowiązywania prawa (aspekt normatywny) i jego przestrzegania (aspekt motywacyjny)?, 4) pytanie metodologiczno-epistemologiczne: jakimi metodami badamy i poznajemy prawo?.

Pomysł metodologiczny zaprezentowany w dysertacji polega na takim badaniu związków literatury i prawa w nurcie zewnętrznym, aby poszukać w dziełach literackich odpowiedzi na postawione wyżej pytania. Ściślej, chodzi o pokazanie, jak na tak postawione pytania odpowiadali literaci.

Stawiam tezę, że po pierwsze, prawo i literatura jest kierunkiem filozofii prawa, który można badać za pomocą testu czterech pytań W. Załuskiego, po drugie, badając związki prawa

i literatury z punktu widzenia filozofii prawa, można dowiedzieć się wiele o samym prawie, o jego istocie, naturze, celach, a także o relacjach człowieka, zarówno jednostek, jak i społeczeństwa w ogóle do bytu, jakim jest prawo w aspekcie polityczno-prawnym i kulturowym. Badania w nurcie prawo i literatura mogą zbliżyć się do odpowiedzi na pytanie o istotę prawa w ujęciu filozoficznoprawnym.

Filozofia prawa jest jednak tylko pewnym tłem do rozważań prowadzonych w niniejszej dysertacji, bowiem rozważania dotyczą jednego z kierunków badawczych w ramach filozofii prawa, jakim jest prawo i literatura, ściślej zaś – prawo w literaturze.

Badania prowadzone w ramach nurtu prawo i literatura mają charakter interdyscyplinarny i będą miały tu zastosowanie przede wszystkim dwie podstawowe dla każdej z tych dyscyplin dziedziny wiedzy: 1) prawoznawstwo, w tym teoria i filozofia prawa, historia prawa, dogmatyki prawnicze oraz 2) literaturoznawstwo (poszczególne działy nauki o literaturze), tj. teoria literatury, historia literatury i krytyka literacka.

Dysertacja składa się z dwóch głównych części, z których każda dzieli się na rozdziały. Część pierwsza pt. *Prawo i literatura jako kierunek filozoficznoprawny* ma charakter teoretyczny i składa się z czterech rozdziałów. Omawiam w niej na podstawie obszernej literatury przedmiotu najważniejsze aspekty kierunku prawo i literatura. Rozdział pierwszy ma charakter historyczny, przedstawiam w nim kształtowanie się kierunku prawo i literatura, z uwzględnieniem najważniejszych prac poświęconych tej tematyce i ich wpływu na rozwój tego nurtu. W rozdziale drugim omawiam najważniejsze założenia kierunku, zwracając uwagę na to, w jaki sposób przekładały się one na wykształcenie się określonych ujęć badawczych. Prezentuję stanowiska przedstawicieli doktryny, w tym polemiczne, a także poddaję je własnej ocenie. Rozdział trzeci został poświęcony różnym ujęciom prawa i literatury, z których trzy najbardziej podstawowe szczegółowo omawiam w kolejnych podrozdziałach: 3.1. Prawo w literaturze (*law in literature*), 3.2. Prawo jako literatura (*law as literature*) i 3.3. Literatura w prawie (*literature in law*), zaś pozostałe pokrótce prezentuję w ramach podrozdziału 3.4. *Możliwe uzupełnienia*. Część tę kończy rozdział czwarty, w którym prawo i literaturę przedstawiam na tle szerszego kierunku estetyki prawa. Rozważania zawarte w części teoretycznej kończę podsumowaniem.

Część druga pt. *Prawo w literaturze – studium przykładów* ma charakter teoretyczno-badawczy i w niej skupiam uwagę już wyłącznie na ujęciu zewnętrznym prawa i literatury.

W rozdziale piątym krótko omawiam przywołane wyżej cztery pytania filozoficznoprawne sformułowane przez W. Załuskiego i wyjaśniam podstawowe pojęcia. W rozdziale szóstym natomiast poddaję już analizie konkretne dzieła literackie, w których poruszono jakieś problemy prawne lub podjęto refleksję nad prawem. Znalazły się tu utwory uznane za kanoniczne dla prawa w literaturze, ale sam kanon jest tak obszerny, że i z niego wyodrębniłam kilka tych dzieł, które w mojej ocenie są istotne z punktu widzenia filozofii prawa. W utworach tych prawo stanowi jeśli nie główny, to jeden z kluczowych tematów podjętych przez autora, a jednocześnie dzieła te są przywoływane w praktyce orzeczniczej, co świadczy o dużej sile ich oddziaływania na społeczną świadomość prawną oraz potwierdza ich znaczną wartość argumentacyjną. Dlatego w moim zestawie każde dzieło ma inną proveniencję, odwołuje się do prawa innego kraju. Mając na uwadze powyższe, na potrzeby analiz przeprowadzonych w tej części pracy wybrałam następujące utwory: *Biblię* (tu zwłaszcza Pięcioksiąg oraz ewangelie), *Antygonę* (Ἀντιγόνη) Sofoklesa (442 r. p.n.e.), *Kupca weneckiego* (*The Merchant of Venice*) (1594–1597) Williama Szekspira, *Braci Karamazow* (Братья Карамазовы) (1880) Fiodora Dostojewskiego, *Lalkę* (1890) Bolesława Prusa, *Przed prawem* (*Vor dem Gesetz*) (1914) Franza Kafki, a także *Zabić drozda* (*To Kill a Mockingbird*) (1960) Harper Lee. Część drugą kończy podsumowanie, z którego wynika, że w każdym z wymienionych utworów zostają podjęte problemy filozoficznoprawne. Ponadto w każdym wypadku wartością, jaka płynie z analizy dzieła literackiego dla prawników, jest to, że skłania do ocen, formułowania opinii, do zastanowienia się nad bytem, jakim jest prawo. Niezależnie od tego, że tłem tej refleksji jest fikcja literacka, rozważanie to może mieć charakter filozoficznoprawny. Tym samym przypisanie kierunkowi prawo i literatura stałego i ważnego miejsca w refleksji filozoficznoprawnej jest ze wszech miar wskazane również w naszej tradycji prawa kontynentalnego.